

Migratsioon rituaalide ja kombestiku uurimise kontekstis

2012. aasta 26.–29. juunini toimus Plovdivis (Bulgaaria) Euroopa etnolooge ja folkloriste ühendava organisatsiooni SIEF kalendrikombestikku uuriva rituaalse aasta töөрühma (loodi 2004. aastal) kaheksas rahvusvaheline konverents.

Konverentsi korraldasid Bulgaaria Teaduste Akadeemia etnoloogia ja folkloristika instituut koos etnograafiamuuseumiga ning Plovdivi Paisius Hilendari nimeline ülikool, korraldamistööd juhtis Lina Gergova. Migratsiooniteema oli tingitud fenomeni enda aktuaalsusest ja sellega seotud probleemistikust, mis äratav paljude riikide etnoloogide, folkloristide, lingvistide, ajaloolaste, sotsioloogide ja teiste humanitaaride huvi.

Väljakuulutatud teema pälvib 20 riigi teadlaste huvi, konverentsil peeti 40 ettekannet. Iga päev algas sissejuhatava loenguga. Esimesel päeval pärast pidulikku avamist ja korraldajate tervitussõnu kõlas Jurij Fikfaki (Sloveenia) ettekanne “Kriis ja rituaalne aasta”, kus rituaalides osalemist ja kommete täitmist vaadeldi kui rasketest olukordadest, kriisidest ja traumadest jagusaamise võimalust. Raskete olukordade seas käsitleti ka elukoha muutmist (migratsioon). Teadlane tõstatas rituaalide kui regulaarse praktika (meie päevil üsna haruldane nähtus) ja vaimse pärandi kui rahvusliku idee aluse piiritlemise küsimuse. Tema arvates on suhtumist rahvuslik-kultuurilisse traditsiooni kui vaimsesse alusesse vaja identiteedi määramiseks, mis võib kaasa tuua pühaderituaalide järjepideva taastumise. Sellised protsessid on diskussiooniosaliste teatel käimas mitmes riigis.

Konverentsi teise päeva avas rituaalse aasta töөрühma juhi Emily Lyle'i (Šotimaa) loeng “Külvide “elutsükkel” võrreldes rituaalse aastaga”. Teadlane võrdles Euroopa peamiste teraviljade vegetatsiooniperioodi inimese elutee kombestikuga aastaaegade lõikes. E. Lyle'i idee, et vegetatsiooniperioodide puhul on kõige olulisemad nende algus ja lõpp, mitte tsüklilisus, tekitas ulatusliku diskussiooni. Peamiseks osutus küsimus, kui kaugemale võib minna mütoloogilise aasta struktureerimisega ja kui võrd saab ignoreerida Euroopa eri piirkondade keskkonnatingimusi, mis mõjutavad viljakasvatust.

Kolmandal päeval kõlas Irina Sedakova (Moskva) ettekanne “Aeg ja ruum balkani ja slaavi lahkumisrituaalides”. Analüüsides reaalselt (teeleminek, migrantide lahkumine, sõjaväkke minek jne) ja sümboolset hüvastijättu (elutsükli üleminekuhetked – sünd, pulmad ja matused), pakkus teadlane välja lahusolekute klassifikatsiooni, mille aluseks on ajaline hargnemine – kas lahkutakse teatud ajaks (kohtumiseni) või alaliselt. Käsitleti ka kalendri- ja perekombestiku lahkumiste vastastikust seost. See teema kutsus esile palju mälestusi isiklikust elust ja välitöödelt. Näiteks vanaema saatis tee, õnnistades leivaga (Läti); vanemad ütlesid hüvasti jättes: “Jumal ees, meie järel” (Bulgaaria) jne.

Viimasel päeval rääkis István Povedák (Ungari) identiteedi säilitamise strateegiatest. Ta tutvustas üksikasjalikult üliõpilassotsiatsiooni SZEFHE etnokultuurilist, valgustuslikku ja poliitilist tegevust. Organisatsioon propageeris ja rajas 1920. aastal koju naasnud Transilvaania ungarlaste identiteedi toetamiseks rituaale (loodi isegi tänapäevani populaarne hümn). Kombestik ja poliitika on tihedalt seotud, rituaalid võivad inimesi rahvuse põhjal eristada või ühendada – see mõte jäi konverentsil kõlama paljudes teadetes.

Hetk SIEFi rituaalse aasta töörihma koosolekult: Leander Petzold, Irina Sedakova ja Emily Lyle. Andres Kuperjanovi foto 2012.

Sektsiooni “Rituaalne aasta sisseändajate kogukondades” avas Laurent Sébastien Fournier, kes rääkis šoti diasporaa rituaalsetest mängudest USAs. Teadlane analüüsis kalendaarseid pallivõistlusi, mis on šoti emigrantide osalusel levinud kogu maailmas ja omandanud paikseid erijooni. Ta pani ette käsitleda neid mängu kui rituaalset žanri, mille rituaalne alge on säilinud hoolimata suurest variatiivsusest ja paiksetest erijootest. Šotlaste väljaränded algasid 18. sajandil, mängude kirjeldused ameerika kirjanduses on dateeritud 1846. aastaga. 19. sajandi lõpuks olid need mängud peaaegu kadunud, et naasta pärast Teist maailmasõda uue hooga. Tänapäeval on mängude kalendaarne seotus muutumas, nende sakraalne iseloom on peaaegu kadunud, seevastu on märgatavalt olulisemaks muutunud identiteedi temaatika, küsimused šotlaslikkusest ja selle märkidest. (L. S. Fournier märkis, et šoti emigrantide puhul on esiplaanile tõusnud geneoloogilised küsimused.) Diskussioonides täpsustati “rituaalse žanri” mõistet, ent arutleti ka šotlaste etniliste stereotüüpide üle. David Stanley (USA) kinnitusele ei peeta neid Ameerikas ahneks ega inhsaks, pigem Walter Scotti teostest inspireeritult romantismiaja vaimus julgeks, vapraks ja vastupidavaks. Etniliste stereotüüpide teema migratsiooni kontekstis kõlas ka teistes ettekannetes.

David Stanley märkis ettekandes “Rituaalid ja kombed emigrantlikus kogukonnas”, et Ameerika kogemus migratsiooni ja sellega seotud küsimuste lahendamise osas on praegu äärmiselt tähtis, sest paljudes riikides valitseb praegu multikultuurilisus. Ta rääkis lähemalt Utah osariigist, kuhu söekaevanduse areng tõi 19. sajandil töölisi ligi 30 rahvusest. Identiteeti aitasid säilitada rahvusliku kuuluvuse märgid (riided, soengud, atribuudid), usutunnistus, rituaalne ja argine toit, muusika ja tantsud, kuid mõnikord tuli migrantidel olude sunnil oma päritolu varjata ning võtta omaks ameeriklaste rituaalid ja kombed.

Jaka Repic (Sloveenia) käsitles ettekandes “Rituaalide, kombetalituste ja pühade roll Argentina sloveenlaste diasporaas” kombestiku säilimise ja toetamise ajalugu kodumaalt 1820. aastal lahkunud emigrantide seas. Kasutades mõisteid “isiklik trauma” ja “kollektiivne juurtemälu” kirjeldas teadlane mineviku, koduste paikade ja pühade mütologiseerimise mehhanisme. Selles ettekandes tõstatati küsimus emigrantide kodumaale naasmise ja kultuspaikade külastamise (sloveenlaste puhul Triglavi mägi) etnokultuurilistest probleemidest ja stereotüüpide ületamisest.

Petko Hristov (Bulgaaria), kes on kaua uurinud töörännet Balkanil, vaatles ettekandes “Hooajaline tööränne ja rituaalsed tsükliid”, kuidas sobituvad ja samal ajal mõjutavad kalendrikombestikku endine hooajaline tööränne ja tänapäevane migratsioon. Varem peeti talvel pulmi ja sügisel ristseid, tänapäeval sobitatakse pulmad suvisele ajale, mil kõik migrandid kogunevad koduküladesse, ristsed langevad enamasti kevadele või samuti suvele. Pühade tähistamisse on sünenenud migratsioonist tingitud jooned, märgatavalt on muutunud ohverdamiskombestik (кърбаи) jne. Ettekandja osutas riigipiiride sagedasele muutumisele mõnes piirkonnas (Makedoonia külades on need viimase sajandi jooksul muutunud kuni viis korda), mis on oluliselt mõjutanud nii migratsiooniprotsesse kui ka kombestikku.

Tatjana Minnijahmetova (Venemaa – Austria) vaatles ettekandes “Ümberasujate rituaalne aasta” üksikasjalikult kombestiku ja kalendri enda muutumist (kaasa arvatud jagunemine nädalateks) elukohta vahetavate udmurtide näitel. Ümbrus mõjutab udmurtide ajaloolisi rituaale palju, seepärast mõjutab kohavahetus ka kombestiku semantikat. Naaberkultuuride mõjust, kuid hoopis teise ainestiku põhjal, rääkis ka Aigars Lielbārdis (Läti) ettekandes “Kalendrikombestik Siberi läti külas Timofejevkas”. Vene ümbrus on märgatavalt mõjutanud lätlaste pühadekalendrit (laenuid jaaniöö ettekujutamise osas) ja terminoloogiat, kuid mõned lätile omased rituaalid (näiteks urbepäeva tähistamine ja selle päeva spetsiifilised ended) on osutunud püsivaks.

Eraldi sektsioonis esinesid Bulgaaria ja Türgi piirialade kultuuri uurimise projekti osalised. Üles astusid Valentina Ganeva-Raitševa ja Nikolai Vukov (ühisettekanne bulgaarlaste ja türklaste sundümberasumise tähtpäevadest), Meglena Zlatkova (“Elu jagatud territooriumil: rituaalid Bulgaaria ja Türgi piiri mõlemal poolel”) ja Lina Gergova (“Rahvuslikud mälestuskohtumised Bulgaarias Petrova Nival: kohalik/rahvuslik ja traditsiooniline/kaasaegne”). Türki sattunud bulgaarlaste ja Bulgaaria türklastest ümberasujate tähtpäevad hõlmavad endisel kodumaal asuvate koduste paikade regulaarset külastamist, rituaalseid kohtumisi ja ühiseid söömaeagu sakraalsetes paikades.

Konverentsi oluline alamteema oli uuspaganlus, mis on viimastel aastatel pälvinud paljude rituaalse aasta tööruhma liikmete tähelepanu. Sel aastal kasutati tavatuid formaate. Kamila Velkoborská (Tšehhima) ja Leon van Guliku (Holland) ühisettekanne käsitles uuspaganliku liikumise Wicca loomise ajalugu, levikut ja kombestikku, mis igas riigis omandab erijooned. Ettekannet ilmestas intervjuu selleks kohale kutsutud Morgana Sitoviga, kes nimetab ennast nõiaiks. Ta rääkis, kuidas tema, inglanna, avastas 1970. aastatel eneseotsingute rännakutel Hollandis Wicca liikumise, ja kuidas sellest sai tema elutöö. Kõigis aastatsükli rituaalides osalev ja teisisi maagilisi rituaale sooritav Morgana kinnitab, et kõik Wicca komponendid toimivad ja just sellepärast on liikumine populaarne kogu maailmas. Liikumise kiiret levikut ja kõitvust kinnitas ka Morgana kõnealune Bulgaariareis: pärast konverentsi võttis ta osa suvise pööripäeva tähistamisest ja initsieerimisriitustest, mille korraldas Bulgaaria uuspaganate ühing.

Rituaalide ja ideede migratsiooni sektsioonis kõlas Katarina Ek-Nilssoni (Rootsi) ettekanne naistegelastest Rootsi talvises kalendrikombestikus ning nende pärinemisest. Ettekanne põhines peamiselt arhiivimaterjalidel (teadlane töötab Uppsala onomastika ja folkloori arhiivis). Luutsinapäeva (13. detsember) tähistamist peetakse Rootsis täielikult oma pühaks, rikkalike rituaalide ja ühiskondlik-poliitilise aktiivsusega. Siiski arvab ettekandja, et püha Lucia juured ulatuvad iidsete valguse ja naiselikkuse jumalannade ning piibli naistegelasteni. Ana Stefanova (Bulgaaria) käsitles ettekandes “Nestinari rituaalne kompleks Stomanovo külas – vana kombe uus koht” paljusid antropolooge huvitavat teemat – rituaalide ümberpaiknemist ruumis ja ajas, samuti nende vaatemängulisuse ja esoteerilisuse suurenemist. Analüüsides Bulgaarias ja osaliselt Kreekas levinut kommet tantsida konstantinipäeval (21. mai) sütel, käes pühakute ikoonid, külas, kus varem pole selliseid rituaale kunagi täheldatud, tõestas ta, et rituaalikompleksi laenata ja arendada suudab külas ka üksainus inimene. Stomanovo külas võttis kombestiku täitja ja juhi rolli endale keskeas inimene, enda kinnitusel selgeltnägija ja prohvet, kes ema liini pidi ütleb ennast pärinevat korraga ema Teresast ja Vangast. Lisaks tavakohastele nestinaritegevustele (kuigi traditsioonilise ikooni asemel hoiab mees käes oma vanaema pilti) täidab ta ka šamanismile, tänapäeva esoteerikale, ida-religioonidele jne viitavaid rituaale.

Irina Stahli (Rumeenia) ettekanne käsitles ravitsemisrituaale kommunismijärgses Rumeenias ning tutvustas Kreekast pärit püha Nektariose kultust “emigratsioonis”, kultus hakkas arenema pärast seda, kui osa tema säilmeist oli ümber paigutatud. Egina saare (ta suri seal aastal 1920) pühakule omistatakse mitmeid imetegusid, tervendamisujuhtumeid, eostumisi jne, mida Kreekas pole täheldatud. Pühakule rajatakse kabeleid, allikaid jt sakraalehitisi, aga nimi Nektarios on saanud populaarseks lapsenimeks. Samalaadset juhtumit vaatles ka Vihra Baeva. Ta rääkis Bulgaarias Melniki linnas elanud kreeklastest, kes pärast Balkani sõda siirdusid 1912. aastal Kreekasse Sidirokastro linna ning võtsid endaga kaasa jumalaema jõudmise ikooni, mille ülaosas oli kujutatud jumalaema vöö üleandmist apostel Toomale. Melnikisse jäänud bulgaarlased säilitasid kohapeal jumalaema vöö austamise kombe, tellisid ikooni koopia ja ehtasid kabeli. Selle ikooni ja kultusega assotsieeruv pühima jumalaema vöö austamise püha on lähestikku Melniki linna päevaga – nii selgelt seostatakse seda kultust kohaliku identiteediga. Siinkohal on oluline mainida püha, ikooni, kabeli ja allika rahvapärast nimetust *püha tsoon* (blg *Sveta Zona*, kr *Zoviç*). Teadlane märkis, et nii Bulgaarias kui ka Kreekas on täheldatav vöö personifitseerimine jumalaemaga, mida informandid ei oska kuidagi seletada. Kultuse elemendid ja imetegude detailid on kummaski riigis erinevad. Evy Johanne Hålandi (Norra – Kreeka) ettekanne käsitles Bulgaariale ja mõnele Kreeka põhjapiirkonnale omast ämmaemandate austamist, mida Põhja-Kreekas tähistatakse püha Dominica päeval (8. jaanuar). Teadlase andmeil mujal Kreekas seda kommet ei esine, seevastu on see laialt tuntud Bulgaarias. On ilmne, et püha kandus Kreekasse Balkani migratsiooniga. Huvitava näite pühakute austamise ühest konfessioonist teise nihkumise ning selle tähistamise kohta nii katoliiklaste kui ka moslemite poolt (sealhulgas ühine palverännak) tõi oma ettekandes Efesose seitsmest magajast Manoël Pénicaud (Prantsusmaa).

Rituaalide võrdleva käsitluse sektsiooni avas kaks ühenimelist ettekannet: Marlene Hugoson (Rootsi) ja Nancy Cassell McEntire (USA) võrdlesid puudekultust Euroopas ja Ameerikas. M. Hugoson kirjeldas etnograafiliste arhiivimaterjalide põhjal meie päevini

püsinud ravitsemisskommel tõmmata laps läbi puus oleva avause. N. McEntire analüüsis tänapäevast usku Illinoisi osariigis kasvava tamme tervendavasse jõusse ning selle puu läheduses harrastatavat loitsimist. Nikolemma Polyxeni Dimitrou (Suurbritannia) tutvustas oma magistritööle tuginedes šoti ja kreeka kalendrikombeid ja tumedate jõudude aktiveerumise aegu. Ta oletab, et mõlemas traditsioonis aktiveeruvad kurjad jõud talvel, kuid kevadsuvisel ajal on nad vähem ohtlikud. See ettekanne tekitas palju küsimusi kreeka kalendriaasta ja rahvapärase demonoloogia kohta. Chiara Quagliariello ja Sabine Lamour (Prantsusmaa) võrdlesid euroopalikku ja mitte-euroopalikku päritolu perekondlike kombeid ning nende säilimist ja täitmist migrantide puhul tänapäeva Prantsusmaal. Kohanemise ja akultuuratsiooniga seotud lahtiütlemine ühiskonna silmis eksootilisena tunduvatest uskumustest ja rituaalidest on migrantidele üsna valulik.

Sektsioonis "Rituaalid ja nende täitmine" kõlas Mare Kõiva ja Andres Kuperjanovi (Eesti) ühisettekanne "Vaade emigrandi aknast", mis andis arhiiviandmete ja ajaleheartiklite põhjal pildi Teise maailmasõja ajal põgenikena Stockholmi asunud eestlaste kombestikust. Luutsinapäev koos küünlaid peas või käes kandva valgesse rietatud tüdruku kodu kohustusliku külastusega tundus eestlastele täiesti võõras, üksnes rootslaste püha; erinevalt õnnitlesid eestlased ja rootslased omakseid ja sõpru uue aasta puhul jne. Suurt abi eestlaste kohanemisel (sealhulgas rootslaste kommetega) etendas huumor, mille näiteid ettekandjad tõid.

Ekaterina Anastasova (Bulgaaria) keskendus ettekandes "Segapered ja rituaalne "dieet" emigratsioonis" rahvusvaheliste abielude sõlmimisest tingitud migratsioonile. Ta märkis rituaalse toidu tähtsust (eriti naiste puhul) koduste kalendrikommete hoidjana. Segaabielude teemal jätkas Maria Kissikova-Petrova (Bulgaaria), kes kirjeldas ettekandes "Migratsioon ja rituaal: usuline identiteet uues kultuurikeskkonnas" ameeriklasega abiellunud bulgaarlanna lülitumist kohaliku ususekti tegevusse. USA sektide aktiivsusest, hiiglaslikust võrgustikust ja tohutute kirikute ehitamisest (koguni võimalusest osaleda teenistusel autost lahkumata) andis diskussiooni käigus teada David Stanley.

Kombekohast pulma kui migratsiooni alaliiki (lahkumine kodumajast) vaatles Janika Oras ettekandes "Lauluvõistlused tänapäeva eesti pulmas: kogemus ja semantika". Ta kirjeldas kombestiku ühte osa, kus peigmehe ja pruudi suguvõsa laulavad võistu nalja- ja mängulaule. Eesti rahvamuusika spetsialist J. Oras korraldab sageli pulmades selliseid laululahinguid. Olga Pašina (Venemaa) rääkis hooajaliste rituaalsete kalendrilaulude harmooniast ja vales ajal laulmise rituaalsest disharmoniast.

Inese Runce (Läti) kirjeldas halloweeni jõudmist Ameerikast Lätisse. 20 aasta eest lätlastele tundmatu püha mugandus kiiresti ja praegu tähistatakse seda nii pealinnas kui ka diasporaas Suurbritannias, Saksamaal ja teistes riikides. Bożena Gierek (Poola) rääkis sellest, kuidas tähistavad iirlastele olulist püha Brigitta päeva iiri keelt ja kultuuri õppivad poola üliõpilased.

Rachel Sharaby (Iisrael) analüüsis ettekandes "Piire ületades. Migrantide osalemine rahvuspühadel", kuidas muutus 1970. aastatel Põhja-Aafrikast Iisraeli jõudnud *mimuni* püha paiksest rituaalset rahvalikuks ja ühiskondlikuks. See on oluline tõestus, et marginaalne ja perifeerne võib rituaalsetes tsüklites ajaga muutuda keskseks.

Skaidre Urboniene (Leedu) pööras ettekandes "Silmapaistvate leedu emigrantide tunnustamine kodumaal: märgid ja rituaalid" tähelepanu kombetalituse vormile (mälestustahvli paigutamine), kohale (kodumaja, kool jne) ja ajale (sünnipäev, tuntud teose kirjutamise tähtpäev jne).

Miha Kozorogi (Sloveenia) ettekanne käsitles Itaalias asuvate sloveenlaste külas Topolos korraldatavat iga-aastast uusima kunsti festivali kui rituaalset kompleksi, mis on mõeldud tõstma vähemuse enesetunnet ja taaselustama identiteeti. Lina Midholm (Rootsi) vaatles kõige rootsipärasemat püha, kesksuvepäeva, ja märgistas selle olulisemaid komponente ühiskonnas, mis sai Euroopas kõige varem multikultuurseks. Just etniliste kultuuride mitmekesistamist peab teadlane rituaalse aasta kombestikku globaliseerumise ja glocaliseerumise juures oluliseks.

Sama järelduse tegi ka Mära Kiope (Läti) ettekandes “Üks aasta Lätis: rituaal kui migratsioonile avatud ühiskonna mudel”. Karine Michel (Prantsusmaa) vaatles juutide migratsiooni postsovetlikul Venemaal. Ta rääkis, et endisest Nõukogude Liidust väljarännanud juudid ei tunne juudi traditsioone, pühasid ega kombestikku, peale selle on neil raskusi eneseidentifitseerimisega. Pühasid ja rituaalse aasta kombestikku tutvustatakse neile spetsiaalsetes juudi kultuuri keskustes.

Mitmes ettekandes olid kõneks pühade ajaloolised ja ideoloogilised aspektid ning diasporaa ja vähemuse probleemid. Arbnora Dushi ja Arben Hoxha analüüsisid ühise ettekandes Albaania riigipühade omaksvõttu Kosovo albaanlastest elanikkonna seas; Nadežda Pazuhhina vaatles Lätis elavate vanausuliste identiteediprobleeme; Marija Klobčar (Sloveenia) jälgis ideoloogia mõju tuhkapäeva kombestikule Kamniku külas; Grigor Grigorov (Bulgaaria) käsitles medalite kätteandmise rituaale alates Antiik-Kreekast ja juhtis tähelepanu kommete mütoloogilistele algetele; Marie-Laure Boursin (Prantsusmaa) tegi Prantsusmaa ja Bulgaaria usuõpetuskoolide (koraani õpetamine) lõputseremoonia võrdleva analüüsi.

Teemat “Migratsioon ja rituaalne aasta” käsitleti eri rakurssidest ning mitme eriala spetsialistide (etnoloogid, folkloristid, ajaloolased, sotsioloogid, usuteadlased, psühholoogid, muusikateadlased jne) osalemine rikastas problemaatikat ja elavdas diskussiooni.

Märkimist väärib ka plovdivlaste ettevalmistatud rikkalik kultuuriprogramm, kuhu kuulusid ekskursioon linnas, ooper antiikteatris, sõit Bachkovo kloostrisse, traakia hauakambri ja roosiõlimuuseumi külastamine Kazanlõkis, etnograafiamuuseumid.

Konverentsi materjalide põhjal antakse välja kogumik. Üheksas rituaalse aasta töөрühma rahvusvaheline konverents korraldatakse 2013. aasta märtsis Szegedis (Ungari), teemaks “Poliitika, pühad, festivalid”.

Irina Sedakova

Tõlkinud Asta Niinemets